

УДК 16:141.1:330.133

Т.В. Мотренко, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАПН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОГІКУ РОЗГОРТАННЯ ФОРМИ ВАРТІСТІ (ЛОГІКА ГЕГЕЛЯ І ЛОГІКА "КАПІТАЛУ" К.МАРКСА)

На прикладі розгортання вартісного відношення аналізуються п'ять основних ступенів розвитку – ступені невизначеного, визначеного, наявного, реального і дійсного буття, які відповідно відображають: 1) становлення нового як такого (як єдності буття і небуття); 2) буття нового, яке завершило своє становлення, в нерозчленованій єдності зі старим, яке породило його; 3) наявне буття нового на основі старого; 4) його існування на власній основі, але в умовах, які дісталися від старого; 5) функціонування нового як самодостатньої, здатної до саморозвитку субстанції. Обґрунтовується теза, що логіка Гегеля і логіка "Капіталу" Маркса є крайнощі, які однобічно відображають дійсність.

Ключові слова: діалектична логіка, логіка Гегеля, логіка "Капіталу" Маркса, основні ступені розвитку, невизначене буття, визначене буття, наявне буття, реальне буття, дійсне буття.

Гегелівська логіка, як відомо, є одним із найважливіших джерел марксистської філософії, зокрема її діалектики. Причому в рамках самої марксистсько-ленінської філософії ця теза тлумачиться таким чином, нібито діалектика Гегеля, через ідеалізм її творця, була частковою, абстрактною, однобічною, часто-густо доповнювалась метафізичними рішеннями, тоді як марксистська діалектика, навпаки, є конкретною, всебічною, всезагальною – одним словом, є вищою історичною формою діалектики.

Що ж, доля істини в цьому є. Оскільки теоретична система марксистської філософії сформувалась на півстоліття пізніше, ніж гегелівська, то, ясна річ, вона мала можливість опертися на більш потужний і теоретично вивірений матеріал суспільних і природничих наук, а отже, отримати більш конкретні і вагомні результати. Однак при цьому із поля зору випала вельми важлива обставина. Концентрація уваги на досягненнях конкретних, так званих "часткових", "позитивних" наук (за словами Маркса, переключення інтересу зі "справи логіки" на "логіку справи") таїть у собі небезпеку емпіризму, який, в міру його розвитку, врешті-решт породжує позитивізм, а то й суб'єктивний ідеалізм. Так воно і сталося. Досить згадати відоме твердження Енгельса, що такі поняття, як матерія і рух, як і всі інші загальні поняття філософії, суть не більш як скорочення, якими охоплюється уся маса їх окремих форм і різновидів. Інакше кажучи, тут фактично стверджується, що філософія являє собою набір узагальнених положень "позитивних" наук. Звідси стає зрозумілим, де бере початок Енгельсове судження, що за філософією врешті-решт залишиться тільки "царство чистої думки", а решта її змісту перейде у сферу компетенції вищезгаданих "позитивних" наук. Під цим кутом зору по-іншому виглядає і ленінське твердження, що діалектика є перш за все теорія пізнання (а не теорія розвитку як об'єктивного процесу) і що в цьому – суть справи. Як виявляється, ось звідки виростає сучасний гносеологізм – точка зору, згідно з якою система категорій діалектики виражає лише послідовність ступенів пізнання і в жодному разі – не їх послідовність як ступенів розвитку самих речей.

Отже, ми маємо всі підстави стверджувати, що діалектика марксизму-ленінізму є такою ж однобічною, як і гегелівська. Точніше, ці різновиди діалектики суть *крайності*, кожна з них в чомусь переважає іншу, а в чомусь їй поступається, тобто істина знаходиться десь посередині, між ними, і її пошук буде зводитись до синтезу раціонального змісту їх обох. Інакше кажучи, марксизм-ленінізм явно переоцінив історичне місце і роль власної діалектики: вища її форма – ще попереду.

Під кутом зору сказаного особливого значення набуває логіка Марксова "Капіталу". З одного боку, він несе в собі відбиток однобічності усієї марксистсько-ленінської філософії як такої (детальніше про це див. нашу роботу: 1). З другого боку, чітке слідування логіці саморозвитку вартісного відношення дало змогу

К.Марксу значною мірою (причому, скоріш всього, непомітно для самого себе) обійти, навіть здолати цю однобічність. Як наслідок, для більшості дослідників діалектичної логіки Марксів "Капітал" виявився "міцним горішком" не тільки в силу його складності, а й через його іманентну суперечливість. Йдеться про те, що чітко, послідовно проведення логіки розгортання вартісного відношення врешті-решт веде до заперечення низки основоположень "Комуністичного маніфесту" і низки інших принципів марксистсько-ленінської філософської доктрини. Цим певною мірою можна пояснити той факт, що в радянські часи діалектична логіка марксизму-ленінізму вибудовувалась, головним чином, на базі популярних (а отже, дещо примітивізованих) праць Енгельса і Леніна і в жодному разі – як логіка "Капіталу" (звідси вряди-годи брались лише окремі цитати та інші ілюстративні матеріали).

Тому-то по суті єдиний із радянських філософів, який взяв на себе сміливість проаналізувати діалектику "Капіталу" як логіку розгортання вартісного відношення і суспільного розвитку взагалі, виявився, так би мовити, "не зовсім зручним" для панівної філософської еліти СРСР. Ми маємо на увазі Е.В.Ільєнкова, автора відомих робіт, присвячених логіці "Капіталу". До речі, у п'ятитомній "Філософській енциклопедії", де широко представлені усі наші і не наші "великі і ширі марксистсько-ленінці" і де виділено окремі статті для сотень "провладних мислителів", не знайшлося місця для цього вельми глибокого і блискучого філософа, книги якого актуальні і понині.

Втім, це матеріал для окремого дослідження. Тут же відзначимо, що в силу вище означених особливостей Марксового аналізу форми вартості і логіки її розгортання вона виявляється вельми плідною для розкриття діалектики розвитку як об'єктивного процесу. Посилаючись на низку наших робіт, які стосуються названої проблематики [1], відзначимо, що згідно з логікою розгортання вартісного відношення всяке нове проходить п'ять основних ступенів (щаблів, сходинок) розвитку, які ми, користуючись гегелівською термінологією, будемо називати ступенями невизначеного, визначеного, наявного, реального і дійсного буття, які відповідно відображають: 1) становлення нового як такого; 2) буття нового, яке завершило своє становлення, в нерозчленованій єдності зі старим, яке породило його; 3) наявне буття нового на основі старого; 4) його існування на власній основі, але в умовах, які дісталися від старого; 5) функціонування нового як самодостатньої, здатної до саморозвитку субстанції. Розглянемо ці ступені, ілюструючи сказане на прикладі розгортання вартісного відношення.

1. Ступінь невизначеного буття – перший щабель розвитку предмета (точніше, *нового* в предметі; втім, тут і далі, крім тих випадків, коли це спеціально обумовлено, під предметом ми будемо мати на увазі нове в предметі). Розвиток всякого предмета починається з його становлення. На цьому етапі про предмет можна

сказати, що він вже є, бо він вже стає (перебуває в стані становлення), і, разом з тим, – що його ще немає, бо він тільки-но стає, тобто ще не завершив свого становлення. Це суперечливе становище предмета Гегель термінологічно позначив як єдність буття і ніщо: всяке нове на стадії становлення, оскільки воно вже є, безумовно має якість буття; оскільки ж воно ще не виникло, а тільки виникає, то вона дорівнює ніщо. Оскільки в момент становлення нове одночасно є і його ще немає, то його буття виявляється *невизначеним*.

Тут слід звернути увагу на одну з вельми поширених інсинуацій щодо гегелівської категорії ніщо, зокрема, щодо його тверджень про буття, яке дорівнює ніщо – інсинуацій, якими сповна "збагатилася" наша філософія, починаючи з класиків марксизму і аж до новітніх філософів: мовляв, таким чином Гегель спробував теоретично обґрунтувати суто ідеалістичну, креаціоністську тезу про творення світу з нічого, а тому всякий матеріаліст повинен категорично і безумовно її відкидати. У цьому зв'язку слід чітко і однозначно мати на увазі наступне: ні тут, ні у Гегеля теза про буття, яке тотожне ніщо, не означає нічого іншого, крім того факту, що в момент свого становлення нове в предметі дорівнює (і разом з тим – не дорівнює) ніщо. Ні про яке виникнення буття з ніщо ні у нас, ні у Гегеля мова не йде; тим більше Гегель і в думках не мав тлумачити ніщо як той "субстрат", ті "цеглини" або якусь "глину", з яких складається, "ліпиться", формується предмет на етапі його становлення. Коли Гегель стверджує, що чисте буття переходить в ніщо, а ніщо – в буття, то він має на увазі виключно те і тільки те, що якщо ми починаємо мислити чисте буття, то воно тут же *логічно* переходить в ніщо, а якщо ми починаємо мислити чисте ніщо, то воно негайно, причому знову-таки суто логічно (тобто в думці, а не десь наяву), переходить в буття, бо вони (чисте буття і чисте ніщо) тотожні в тому і тільки в тому сенсі, що чисте буття є така ж відсутність будь-яких визначень, як і ніщо (причому Гегель додає, що, з іншого боку, вони не тотожні, більш того – є абсолютно протилежними за своїм значенням). Слід зазначити, що Гегель це багато разів повторює і роз'яснює (мабуть, і в ті часи, як і в нинішні, було чимало "мислителів", до яких ця діалектична премудрість доходила "зі скрипом"), – треба лише уважніше вчитатися в нього.

Отже, тут треба чітко розрізнати два положення: 1) нове виникає зі старого, яке, звичайно ж, не являє собою ніщо і не дорівнює йому; 2) нове на стадії становлення дорівнює ніщо (бо воно ще не встигло виникнути) і не дорівнює йому (бо воно вже виникає, перебуває на стадії виникнення). Тільки в такому значенні, тобто як одна з характеристик нового, яке перебуває в стані становлення, фігурує категорія ніщо і у нас, і у Гегеля. Тракувати ж вищезгадане гегелівське положення як твердження про створення речей з нічого – це, в даному разі, не що інше, як очевидне безглуздя, що свідчить про цілковите нерозуміння основних зasad діалектики. Гегель ніколи подібного не стверджував, – йому цю нісенітницю приписали "дуже послідовні" матеріалісти, які, як згодом простодушно вибавкав поет, "діалектику вивчали не за Гегелем".

Ступенем невизначеного буття вартості буде фаза виробництва товару. Оскільки вартість є уречевлена абстрактна праця, "кристал матеріалізованої праці", то сам акт упредметнення праці, тобто безпосереднє виробництво товару, являтиме також є щабель становлення вартості як такої. Тут вартість вже є, бо вона вже виробляється, і разом з тим її ще немає, бо вона тільки-но виробляється, але її виробництво ще не заверши-

лось. Оскільки вона вже є і, одночасно, її немає ще, то її буття на цій стадії є невизначеним.

Сказане має той об'єктивний сенс, що вже з самої першої миті виробництва товару відбувається вкладення, уречевлення праці, тобто твориться вартість. Отже, як матеріалізована праця, вона з'являється вже в першу мить трудового акту. Але, з іншого боку, товар має вартість тільки як готовий товар. Бо тільки тоді він набуває споживчу вартість, а значить, може бути проданий або обмінений на інший, тобто виявляється товаром і носієм вартості; інакше кажучи, вартість "з'являється" в товарі із завершенням акту його виробництва. Тому-то у фазі виробництва (становлення вартості) вона одночасно є і її немає, і обидві ці характеристики суть абстрактно односторонні моменти її невизначеного буття, так само як чисте буття і ніщо суть абстрактні характеристики всякого становлення.

2. Визначене буття складає другий ступінь розвитку предмета. Завершивши своє становлення, нове в предметі отримує визначеність, тобто відмежовується від старого. Визначеність і границя (межа) – дві основні категорії, що характеризують предмет на цій стадії розвитку. Найважливішою особливістю нового тут є прихована форма його буття. Оскільки воно виникло в надрах старого, то спочатку воно, не зливаючись з ним, разом з тим, образно кажучи, розчинено в ньому, утворює з ним своєрідне подвійне буття. Таке злиття нового зі старим і, одночасно, їх розмежування становить основну суперечність даного ступеня розвитку (аналогічно як одночасне буття і небуття нового було основною суперечністю на стадії становлення). Воно й становить головну трудність в осягненні даного ступеня і розвитку предмета. Образно кажучи, тут, на ступені визначеного буття, нове ще настільки слабеньке, кволе, що саме по собі не може існувати, а здатне функціонувати лише в безпосередній єдності зі старим, яке його породило і продовжує всіляко (не зовнішню, а "зсередини") плекатися йому. Само нове тут ще жодним чином зовні не виявляється.

Щаблем визначеного буття вартості буде етап появи готового товару до його вступу в обмін. Вартість тут вже є чимось певним, визначеним (вона об'єктивно визначена самим актом виробництва товару, в ході якого було витрачено певну кількість праці) і складає ту атрибутивну рису (межу), яка відрізняє ("відмежовує") товар від нетовару. Однак сама по собі вартість тут ще ніяк не виражена: вона прихована в товарі, "відгороджена" від світу споживною вартістю товару. Як пише Маркс, вартість товарів "тим відрізняється від вдовиці Куїклі, що не знаєш, як за неї взятися. У прями протилежність чуттєво грубій предметності товарних тіл, у вартість ... не входить жодного атома речовини природи. Ви можете обмацувати і розглядати кожний окремий товар, робити з ним що вам завгодно, він як вартість ... залишається невловимим". В жодний мікроскоп вартість товару не помітиш, навіть якщо на прив'язаній до нього етикетці означена астрономічна ціна, і жодні "порухи" всередині товару не виявляють вартість як таку, яка перебуває в ньому.

3. Для третього ступеню розвитку предмета – ступеню наявного буття – характерно те, що тут нове отримує зовнішнє (по відношенню до старого) вираження, проте продовжує перебувати на його (старого) підставах, не маючи поки своїх власних. Тому воно утворює синкретичну (нерозчленовану) єдність зі старим. Основними категоріями на даному ступені суть якість, кількість і міра.

Специфіка названого ступеню розвитку добре проглядається на прикладі вартісного відношення. Своє наявне буття вартість виявляє в акті безгрошового обміну товарів. Тут вартість безпосередньо демонструє

свою відмінність від натурального тіла свого носія (від споживної вартості), хоча не знаходить ще власної форми вираження, відмінної від натурального тіла товару-еквівалента. Ця форма вираження вартості і натуральне тіло еквівалента складають синкретичну єдність. Інакше кажучи, тут сама вартість виявила своє буття, відмінне від буття споживної вартості, свою наявність у товарі, хоча не стала ще окремою, самостійною.

Як відомо, безгрошовий обмін товарів дає три форми вартості – просту, повну (розгорнуту) і загальну, які суть форми зовнішнього вираження вартості. У випадковому обміні товару на товар (проста форма вартості: 20 аршин полотна = 1 сюртуку) вартість має форму простої обмінюваності; тут полотно постає як щось сюртукоподібне, а його вартість – як "сюртучність", тобто як чиста *якість* товару-еквівалента.

При повній, або розгорнутій, формі вартості (полотно обмінюється на сюртук, залізо, каву і т.д.) вартість товару демонструє свою байдужість до всякої особливої форми споживної вартості, в якій вона проявляється. Інакше кажучи, оскільки вартість полотна не може мати форму сюртука, кави і т.д. одночасно, то стає очевидним, що натуральна форма товару дає лише матеріал для вираження вартості, а сама вартість тут виражається в певній пропорції, в якій товари обмінюються між собою, тобто у вигляді *кількості*.

Нарешті, загальна форма вартості (коли один товар протиставляється всім іншим як масштаб для вимірювання їх вартості) дає *міру* вартості.

На те, що логічним еквівалентом означених форм вартості виступають категорії *якість*, *кількість* і *міра*, слід звернути особливу увагу, оскільки практично всі інтерпретатори логіки "Капіталу" вбачають тут що завгодно (необхідність і випадковість, одиничне, особливе і загальне, форми сутності і т.п.), тільки не названі три основних категорії наявного буття.

4. Четверту сходинку розвитку становить реальне буття (існування). Тут нове набуває власних підстав. Як говорилося, на попередньому щаблі розвитку нове в предметі вже знайшло зовнішнє вираження, однак, не маючи власних підстав (тобто функціонуючи на підставах старого), воно синкретично зливалось з ним. Тому, виробивши власні підстави, нове долає згаданий синкретизм, стає відносно самостійним, тобто постає вже як окремий предмет – як річ, що володіє власними властивостями і тому отримує здатність вступати у певні відносини з іншими речами. Однак нове тут все ще продовжує залишатися в умовах, які дісталися йому від старого. Ці умови утворюють те середовище, яке його оточує і з яким воно (нове) змушене рахуватися, підкорятися йому, перебуваючи, таким чином, в непрямій залежності від старого.

Відповідно і вартість, прийнявши грошову форму (в результаті роздвоєння товару на товар і гроші) набуває реального буття. Гроші – це сама вартість, яка прийняла форму речі (форму грошового товару, золота), а значить уже існує реально (від лат. *realis* – речовий), як зовнішня річ з її специфічними властивостями і відносинами.

З появою грошей обмін товарів здійснюється вже на власних (для товарного світу) підставах. Адекватне розуміння даної обставини дуже важливе, тому зупинимось на ньому детальніше. Безгрошовий обмін товарів містить в собі протиріччя, що виникає з двоїстої природи товару як єдності споживної вартості і вартості. Всякий товар володіє споживною вартістю, але не для товаровласника (інакше він не виніс би його на ринок), а для покупця. Товаровласника цікавить тільки вартість товару. А оскільки обмін товарів може відбуватися тільки за їх вартістю, то це неминує породжувати протиріччя, яке Маркс виявляє

і формулює таким чином: "Всі товари суть неспоживні вартості для своїх власників і споживні вартості для своїх невластників. Отже, вони повинні постійно переміщатися з рук в руки. Але цей перехід з рук в руки складає їх обмін, а в обміні вони ставляться один до одного як вартості і реалізуються як вартості. Отже, товари повинні реалізуватися як вартості, перш ніж вони отримають можливість реалізуватися як споживні вартості."

З іншого боку, перш ніж товари зможуть реалізуватися як вартості, вони повинні довести наявність своєї споживної вартості, тому що витрачена на них праця йде в рахунок лише остільки, оскільки вона затрачена у формі, корисній для інших" [3, с. 95].

Іншими словами, безгрошовий обмін нашттовхується на неможливість дотриматись двох взаємовиключних вимог: щоб проявити свою споживну вартість, товар спочатку повинен бути реалізований за вартістю, але реалізуватися за вартістю він може, лише довівши попередньо наявність своєї споживної вартості...

Важливо підкреслити, що дане протиріччя відображає реальні, практичні труднощі безгрошового обміну товарів. "Зауважимо тільки, що ці протиріччя, – пише Енгельс з даного приводу, – мають не тільки абстрактний, теоретичний інтерес, але одночасно відображають ті труднощі, які виникають з природи безпосереднього обмінного відношення, з простої обмінної торгівлі, відображають ті неможливості, на які неминує нашттовхується ця перша груба форма обміну. Вирішення цих неможливостей полягає в тому, що властивість представляти мінову вартість усіх інших товарів переноситься на спеціальний товар – гроші" [4, с. 499]. Інакше кажучи, якби агенти простого обміну користувалися тільки тими можливостями, які містить в собі простий товарний обмін, то останній взагалі не зміг би відбутися, бо за допомогою засобів, що надаються простим обміном, дійсно не можна дотриматись двох вищезгаданих взаємовиключних вимог: перш ніж реалізуватися за вартості, товар повинен довести наявність певної споживної вартості, а проявити її (і тим самим довести її наявність) він може тільки після реалізації товару за вартістю. Це – справжній глухий кут, якщо дану ситуацію розглядати, підкреслюємо, з точки зору внутрішніх можливостей простого обміну товарів. Отже, простий товарний обмін не містить у собі внутрішніх, власних підстав для свого здійснення.

Проте він здійснювався. "У цьому скрутному становищі, – пише Маркс, – наші товаровласники міркують як Фауст: "Спочатку була справа". І вони вже робили справу, перш ніж почали міркувати. Закони товарної природи проявляються в природному інстинкті товаровласників". Отже, товаровласники, здійснюючи обмін, керувалися підставами, які з умов простого обміну не витікали, тобто простий обмін товарів проводився на зовнішніх для нього підставах, був позбавлений власних, внутрішніх підстав. Виникнення грошей знімає ці труднощі. Будучи мірою вартості, гроші опосередковують обмін товарів, "розривають" його на два відносно самостійних ланки (товар – гроші, гроші – товар) і, як наслідок, вони стають іманентним (породженим самим обміном) посередником, підставою обміну товарів. Вартісне відношення в результаті цього вступило в нову стадію, яка є ступенем реального буття вартості.

5. Нарешті, п'ятий щабель розвитку предмета становить дійсне (субстанціальне) буття. Як ми бачили, на попередньому ступені розвитку нове вже стало самостійним, проте ще залежить від умов, які дісталися від старого. Тому наступний крок у розвитку предмета зво-

диться до того, що він підпорядковує собі згадані умови або, точніше, він сам починає продукувати необхідні умови свого буття. Старе тут долається повністю: те, що дісталось від старого, вже повністю асимільоване і перетворене новим, перетворене завдяки його власній життєдіяльності. Інакше кажучи, тут причини та умови буття предмета відтворюються самим предметом, суть наслідки його власного функціонування. Це – щабель його субстанціального буття. Бо, маючи в своєму розпорядженні власні підстави і умови буття, повністю виробляючи те, що йому потрібно для "нормального" функціонування, предмет перетворюється на субстанцію – самообгрунтовану, самообумовлену, самодостатню, саморухому реальність – реальність, яка здатна до саморозвитку. Нічого іншого, крім реальності, що володіє перерахованими ознаками, поняття субстанції не означає. (Втім, при визначенні субстанції можна обійтися вказівкою на останню з названих ознак – на її здатність до саморозвитку, бо всі інші згадані ознаки діалектично знімаються в ній).

Основними категоріями, які характеризують даний ступінь розвитку, суть причинність, необхідність, форма і зміст, явище і сутність, дійсність.

Проілюструємо сказане на політекономічному матеріалі. Як ми бачили, гроші – це вартість, що отримала форму окремої, зовнішньої речі; саме тому вони ще не є дійсною вартістю. Своє дійсне буття вартість знаходить на наступному ступені свого розвитку – з перетворенням грошей у капітал як самозростаючу вартість, саморухому субстанцію. Тут вартість постає вже не в своїй речовій оболонці, а в чистому вигляді – як об'єктивно існуюча "абстракція in actu" [5, с. 51], причому абстракція, яка здійснюється не в мисленні тільки, а в самій реальній життєдіяльності предмета (товару), тобто незалежно від будь-якого мислення. Адже вартість за своєю природою є суспільне відношення, а не річ. А значить, тільки перетворившись на капітал (який являє собою не річ а відношення), вона (вартість) врешті-решт стає сама собою, скидає з себе всі зовнішні, її спотворюючі "одежини" і форми, "повертається до самої себе".

"Якщо в простому обертанні, – пише в цьому зв'язку К. Маркс, – вартість товарів на противагу їх споживної вартості отримувала в кращому випадку самостійну форму грошей, то тут вона раптово виступає як така, що саморозвивається, як саморухома субстанція, для якої товари і гроші суть тільки форми. Більше того, замість того, щоб виражати собою відношення товарів, вона тепер вступає, так би мовити, у приватне відношення до самої себе. Вона відрізняє себе як первісну вартість від себе самої як додаткової вартості, подібно до того як бог отець відрізняється від самого себе як бога сина, хоча вони одного віку і насправді становлять лише одну особу. Бо лише завдяки додатковій вартості в 10 ф. ст. авансовані 100 ф. ст. стають капіталом, і як тільки вони стали ним, як тільки народився син, а через сина і отець, відразу ж знову зникає їх відмінність, і обидва вони одне-єдине суть: 110 фунтів стерлінгів" [3, с. 165 – 166].

Перетворившись на саморухому субстанцію, вартість виявляється не тільки об'єктом (тобто тим, що змінюється), але і суб'єктом (тобто тим, що викликає зміну). "Вартість постійно переходить з однієї форми в іншу, ніколи, однак, не втрачаючись в цьому русі, і перетворюється таким чином у автоматично діючий суб'єкт. Якщо фіксувати окремі форми прояву, які зростаюча вартість поперемінно набуває у своєму життєвому кругообігу, то отримуємо такі визначення: капітал є гроші, капітал є товар. Однак насправді вартість стає тут суб'єктом певного процесу, в якому вона, постійно

змінюючи грошову форму на товарну і навпаки, сама змінює свою величину, відштовхує себе як додаткову вартість від себе самої як початкової вартості, самозростає. Бо рух, в якому вона приєднує до себе додаткову вартість, є її власний рух, отже, її зростання є самозростання. Вона отримала магічну здатність творити вартість у силу того, що сама вона є вартість. Вона приносить живих дитинчат або, принаймні, несе золоті яйця" [3, с. 164-165].

Таким чином, тут вартість визначається, по-перше, як власна причина, *причина самої себе*.

По-друге, вона виступає як саморухома реальність, оскільки притаманний їй рух є її власний (а не іззовні запозичений) рух; він властивий їй завдяки її ж таки природі, належить їй, так би мовити, згідно з її поняттям, бо неможливо мислити капітал без руху: тільки в русі він існує як капітал і, втративши останній, він перестає бути капіталом. Отже, вартість як субстанція тут береться в аспекті її власної внутрішньої необхідності. Це, зокрема, виражається в тому, що кругообіг $G - T - G'$ іманентно містить в собі необхідність його подальшого продовження та поновлення. Кругообіг $T - G - T$, який властивий простому товарно-грошовому обігу, "цілком закінчений, як тільки гроші, виручені від продажу одного товару, пішли на купівлю іншого товару" [3, с.160]. І це зрозуміло, оскільки купівля останнього виводить його зі сфери обігу в сферу споживання. Кругообіг тут переривається в тому сенсі, що його завершальний етап безпосередньо не зумовлює необхідність подальшого кругообертання, тобто кінець даного кругообігу не є початком нового кругообігу.

Навпаки, результатом кругообігу $G - T - G'$ виявляються гроші, які самі по собі, як гроші, споживною вартістю не володіють, а тому, щоб реалізувати себе в якості грошей, вони повинні обмінятися на товари, що тягне за собою новий цикл кругообертання. "Закінчуючи рух, гроші утворюють його новий початок. Отже, кінець кожного окремого кругообігу, в якому купівля відбувається заради продажу, вже сам по собі утворює початок нового кругообігу. Просте товарне обертання – продаж заради купівлі – служить засобом для досягнення кінцевої мети, що лежить поза обертанням, – для присвоєння споживних вартостей, для задоволення потреб. Навпаки, обіг грошей як капіталу є самоціллю, оскільки зростання вартості здійснюється лише в межах цього руху, який постійно відновлює себе. Тому рух капіталу не знає меж" [3.с. 162-163].

Таким чином, необхідність постійного поновлення кругообертання криється у самому кругообертанні $G - T - G'$, є для нього власною внутрішньою необхідністю, тоді як при простому товарному обігу вона визначалася факторами, що лежать за межами сфери обігу, а тому була зовнішньою, випадковою для самого вартісного відношення. Необхідність як власна характеристика вартості з'являється тільки в капіталі, а це означає, що вона є атрибутивною характеристикою субстанції, тобто категорією дійсного буття.

По-третє, вартість як субстанція визначається як носій форм, через які вона з необхідністю повинна пройти, щоб здійснити свій рух. Такими формами є товарний, грошовий і, як виявляється в ході подальшого дослідження, також виробничий капітал. Слід підкреслити, що товар і гроші тільки при переході до капіталу набувають статусу форми (тобто способу існування якогось змісту), бо раніше, на попередніх стадіях сходження, вони виступали в іншому статусі – в якості окремих відносно самостійних реальностей, тобто речей зі своїми

властивостями і відношеннями, Тут же, в русі капіталу, їх самостійне існування припиняється, вони зводяться до стану форм саморухомої вартості як якогось іншого, відмінного від них змісту. А це значить, що при логічній реконструкції процесу розгортання вартісного відношення тільки тут вперше з'являється форма (і зміст) як категорії. Раніше (наприклад, при розгляді безгрошового обміну товарів) мова йшла не про форму як логічну категорію, а про спеціальне суто економічне поняття і термін "форма вираження вартості", логічне значення якого відповідно представляли категорії якості, кількості і міри.

По-четверте, капітальна вартість визначається далі як *сутність*. Як зазначалося, у процесі зміни форм капітальна вартість не втрачається; змінюючи свої форми, вона залишається сама собою. І цей "залишок", що так стійко зберігається в ході згаданих перетворень, тобто те, що лишається після вираховування згаданих змін, власне, і є сама сутність. Причому названий "залишок" не є щось тільки уявне: в процесі кругообігу капітальної вартості він набуває самостійності по відношенню до своїх форм, перетворюється в цілком реально існуючу абстракцію, в абстракцію *in actu*. Ставши такою самостійною реальністю, капітальна вартість – ця реально суцільна абстракція – починає, образно кажучи, жити власним життям, а ті форми, через які вона з необхідністю проходить, односторонньо реалізуючи себе у кожній з них, набувають статусу проявів (причому односторонніх, часткових проявів) її природи. При логічній реконструкції даного процесу ми отримуємо, таким чином, категорії явища і сутності. Якщо категорія форми характеризувала вартість з боку способу здійснення її життєвого процесу, то категорія явища характеризує її з боку зовнішнього (і однічного) виявлення вищезгаданої внутрішньої єдності, що залишається і зберігає себе у всіх перетвореннях, тобто сутності. Ясно, що і ці категорії вперше заявляють про себе тільки тут, на стадії субстанціального буття вартості.

По-п'яте, капітальна вартість як субстанція визначає себе як *дійсність*. Такою вона постає як внутрішньо опосередкована (а не безпосередня, яким вона виступала спочатку) єдність сутності та її проявів. У категорії дійсності фіксуються, насамперед, ті зв'язки, які об'єднують, інтегрують сутність і всі необхідні її прояви в єдиний процес, в єдину органічну цілісну систему, яка і забезпечує саморух і самозростання капітальної вартості. Дійсність – це складне, конкретне, внутрішньо розчленоване утворення, в якому і сутність, і явище діалектично знімаються, зводяться до становища моментів.

Важливо підкреслити, що порядок, в якому тут дані основні атрибутивні характеристики субстанції (причинність, необхідність, форма і зміст, сутність і явище, дійсність), є строго фіксованим, оскільки він відображає послідовність їх реальної і логічної детермінації. Рух субстанції не може бути осягнений як її власний необхідний рух, тобто як саморух, якщо вона не усвідомлена як причина самої себе. Форми, яких вона набуває у своєму русі, не можуть бути представлені як її власні форми, якщо попередньо не усвідомлено необхідний характер цього руху, бо якби, припустимо, він був викликаний зовнішніми (а тому – випадковими для суб-

станції) факторами, то згадані форми виявилися б не її формами, а формами реалізації того зовнішнього фактора, який породив цей рух і ці форми. Далі, кваліфікувати субстанцію як сутність, як те, що не втрачається при зміні форм субстанції, неможливо, якщо попередньо не будуть проаналізовані згадані форми і не з'ясована необхідність їх зміни, яка зумовлена саморухом субстанції. Нарешті, субстанція не може бути представлена як дійсність, якщо попередньо вона не проаналізована з боку сутності і явища.

Резюмуюемо сказане. Будь-яке нове проходить п'ять основних сходинок розвитку. Перш за все воно повинно виникнути. Це – етап його становлення (невизначеного буття), оскільки воно тут одночасно є і його ще немає). Далі, виникнувши, нове спершу безпосередньо пов'язане зі старим, з якого і в якому воно відбулося. Воно тут безумовно є, хоча дано прихованим чином, ні в яких зовнішніх діях поки себе не виражає (визначене буття). Потім воно долає свій прихований стан, виявляє саме себе у зовнішніх діях. Але продовжує перебувати на підставах старого, не маючи своїх власних (наявне буття). Далі, виробивши власні підстави, нове набуває реального буття (існування, або обґрунтованого буття). Однак воно все ще продовжує залежати від старого як від зовнішньої умови. Воно змушене взаємодіяти з ним і, як одна зі сторін відношення, в чомусь підкорятися йому. Але, оволодівши цими умовами, тобто домігшись того, що умови його буття стають наслідком, продуктом його власного функціонування, нове, нарешті, набуває дійсного буття, стає цілком самодостатнім, тобто здатною до саморозвитку субстанцією.

Досягнувши дійсного буття, предмет не припиняє розвиватися. Скоріш навпаки, саме тут його розвиток отримує найбільший простір (стає саморозвитком в повному, строгому сенсі). І суть цього саморозвитку полягає в тому, що предмет починає у самому собі виробляти перетворені форми, тобто сам себе заперечувати. Ці перетворені форми виявляються передумовами чергового нового, якому судилося прийти на зміну даному. І це нове, вийшовши зі своїх передумов, пройде ті ж стадії розвитку – від невизначеного до дійсного буття, бо вони суть необхідні ступені всякого розвитку.

Список використаних джерел

1. Гаврилюк В.А., Мотренко Т.В. Основные ступени развития. – К.: Слово, 2006; Их же. Ступени развертывания противоречия. – К.: Слово, 2007; Их же. Архитектоника системы категорий развития. – К.: Слово, 2007; Их же. Проблема логического выведения системы категорий теории развития. – К.: Слово, 2007, и др.
2. Гаврилюк В.А., Мотренко Т.В. Субстанциальный и акцидентальный типы развития (Об односторонности марксистско-ленинской концепции развития). – К.: Слово, 2007. (Библиотечка любителя философии. Вып. 1). – 47 с.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. т.21.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. т.25.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 23.

Надійшла до редколегії 21.08.14

Т.В. Мотренко, д-р филос. наук, проф., чл.-кор. НАПН України

К ВОПРОСУ О ЛОГИКЕ РАЗВЕРТЫВАНИЯ ФОРМЫ СТОИМОСТИ (ЛОГИКА ГЕГЕЛЯ И ЛОГИКА "КАПИТАЛА" К. МАРКСА)

На примере развертывания стоимостного отношения анализируются пять основных ступеней развития – ступени неопределенного, определенного, наличного, реального и действительного бытия, которые соответственно отображают: 1) становление нового как такового (как единства бытия и небытия); 2) бытие ставшего нового в нерасчлененном единстве с породившим его ста-

рым; определенность нового здесь пока скрыта; 3) наличное бытие нового на старых основаниях; 4) его существование на собственных основаниях, но в условиях, доставшихся от старого; 5) функционирование нового как самодостаточной, саморазвивающейся субстанции. Обосновывается тезис, что логика Гегеля и логика "Капитала" Маркса суть крайности, односторонне отображающие действительность.

Ключевые слова: диалектическая логика, логика Гегеля, логика "Капитала" Маркса, основные ступени развития, неопределенное бытие, определенное бытие, наличное бытие, реальное бытие, действительное бытие.

T. Motrenko, doctor of philosophical sciences, professor, Corresponding member of NAPS of Ukraine

ON THE LOGIC OF DEPLOYMENT FORM OF VALUE (LOGIC OF HEGEL AND THE LOGIC OF "CAPITAL" K.MARKSA)

On the example of expansion of the cost relation five main steps of development – step of uncertain, certain, cash, real and valid life which respectively display are analyzed: 1) formation new as that (as unities of life and non-existence); 2) life become new in not dismembered unity with generated it old; definiteness new here while is hidden; 3) cash life new on the old bases; 4) its existence on own bases, but in the conditions which have got from the old; 5) functioning new as self-sufficient, spontaneous substance. The thesis that the logician Hegel and the logician of "Capital" Marx an essence the extremes unilaterally displaying reality locates.

Keywords: dialectic logic, logician Hegel, logician of "Capital" Marx, main steps of development, uncertain life, certain life, cash life, real life, valid life.

УДК 327

М.В. Мусієнко, Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, завідувач сектору управління знаннями, відділу управління ресурсами, діяльністю та розвитком

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОД США В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА З.БЕЖИНСЬКОГО

Стаття описує геополітичний код США в контексті концепції глобального лідерства З.Безжинського на основі аналізу праці "Вибір: світове панування або глобальне лідерство". Проаналізовано найважливіші тенденції в глобальній геополітичній ситуації США та визначено нову геополітичну стратегію країни.

Ключові слова: геополітичний код, глобальне лідерство, гегемонія, глобалізація, геополітична стратегія.

Навіть після глобальної кризи 2008 року, основним джерелом якої були США, вони, як і раніше, намагаються відігравати роль "володаря" світу, не дивлячись на те, що світ стрімко змінюється. Будучи прихильниками силової політики, США майже не визнає своїх помилок. Самостійно супердержава США перебудовує світовий порядок на свою користь. Однак, якщо нинішні тенденції збережуться, світовий "трон" досить швидко може стати порожнім, та, скоріш за все, новий світовий порядок стане багатополярним. Згідно з прогнозом багатьох експертів, перехід до багатополярності завершиться до 2016 року. Навіть зараз вже помітно, що США з кожним роком важче справляється з функцією глобального лідерства, контроль та пильність "світового жандарму" постійно послаблюється, а в світі з'являється все більше держав, які кидають виклик Америці [2, с. 623]. Світ охопила достатньо сильна напруга і досить важливо, щоб боротьба за перерозподіл сфер впливу між полюсами не переросла із глобального протистояння в фазу "глобальної війни", а однополярний світовий порядок не перетворився б у багатополярний хаос.

США – країна з імперськими амбіціями, яка вважає, що абсолютно ніщо не має настільки кардинального значення для збереження миру в усьому світі, як її могутність. Вашингтон намагається переконати весь світ у тому, що якщо керівництво США розпорядиться негайно вивести американські збройні сили з трьох головних плацдармів їх базування – з Європи, з Далекого Сходу і з району Перської затоки, то планета, поза усяким сумнівом, майже негайно опиниться у політичній кризі [1, с. 32].

Відомим є той факт, що події 11 вересня 2001 року кардинально змінили геополітичний простір планети. Він став структуруватися за іншими критеріями. Наймогутніша країна опинилася безпорадною та беззахисною перед терористичним актом. Саме ці події та обставини надихнули З.Безжинського на переформування концепції

глобальної гегемонії США та пошуку нового геополітичного коду Америки.

Головна ідея його праці "Вибір. Світове панування або глобальне лідерство" – обґрунтування необхідності американської гегемонії як єдиного механізму запобігання "геополітичного хаосу". Він відображає апокаліптичні сюжети майбутнього і пронизує їх новими загрозами та викликами. Серед них Безжинський виділяє руйнівні наслідки демографічного вибуху, міграцію, а також етнічну та релігійну ворожнечу, розповсюдження зброї масового знищення [1, с. 14].

Саме на цьому базується головний постулат Безжинського про всесвітню роль США як єдиної наддержави. На його думку, жодна держава не зможе зрівнятися з Америкою за чотирма головними компонентами сили – військовим, економічним, технічним та культурним, які в сукупності і визначають вирішальний політичний вплив у світовому масштабі. Американська глобальна гегемонія, на думку Безжинського, може здійснюватися в двох можливих формах: або у формі держави, яка використовує силовий вектор в політиці, або ж у формі лідерства, яке базується на принципах договору. Сам автор є прихильником лідерства, яке поєднує в собі гегемонію з елементами демократії. Моральні основи "гегемонічного лідерства", на думку автора, полягають в тому, що "американська глобальна гегемонія керує американською демократією" [1, с. 253].

Водночас США використовує технології ведення інформаційної війни для маніпулювання масовою свідомістю, поділяючи світ на "друзів" та "ворогів". За підрахунками Безжинського, фраза "хто не з нами, той проти нас" була використана Дж. Бушем у публічних промовах приблизно 100 разів протягом 15 місяців після 11 вересня 2001 року. Зміна американської стратегії глобальної гегемонії пов'язана з додаванням до неї нових інформаційних технологій управління суспільною